

*Антонова О. К.,
аспірант*

*Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

СУЧАСНА СЕРБСЬКА ПРОЗА В УКРАЇНІ: ТРАНСФЕР КУЛЬТУР

Анотація. Розвідка є спробою дослідження хронології перекладів українською мовою знакових для сербської літератури творів, які рефлексують непросту тему Балканської кризи 90-х рр., а саме романів З. Карановича та С. Валяревича. У статті аналізуються причини, передумови та наслідки їх появи в українському літературному і культурному просторі.

Ключові слова: сербська література, переклад, Балканська криза, Звонко Каранович, Срджан Валяревич.

Постановка проблеми. Важко переоцінити роль художнього перекладу у сучасному світі, охопленому глобалізаційними процесами, з одного боку, і зануреного у пошуки власної унікальної ідентичності, з іншого. Характерними рисами сьогодення стали міграції народів, конфлікти та війни, тектонічні зрушення на геополітичній карті, які ведуть до нового світового порядку. Усі ці процеси відбиваються у культурі, не лишаються неохопленими літературним процесом. Непрості часи змін у суспільно-політичному, економічному та культурному житті переживають у новому тисячолітті Україна та Сербія.

У кризові періоди історії, переймаючи на себе функцію духовного орієнтира, особливо важливу роль відіграє художній переклад знакових творів інонаціональних літератур. Українська літературознавиця Вероніка Ярмач сформулювала важливу функцію художнього перекладу творів сербської літератури і його роль у збереженні національної ідентичності сербів. Особливо актуальним цей процес стає, зважаючи на драматичну історичну долю сербського народу в епоху глобалізації та в умовах тенденції тиску на національні мови слов'ян [1].

Сербський народ є унікальним, адже він подарував світові велику кількість знакових імен, значно збагативши світову літературу (Нобелівський лауреат І. Андрич, постмодерністи М. Павич та Д. Кіш, Г. Петрович). Успіх сербської літератури завдячує прагненню сербів передусім зберегти свою ідентичність. «З іншого ж боку, нині відбувається процес активного руйнування інформаційних бар'єрів, на фоні якого важливого значення набуває посередницька місія художнього перекладу, а також потужний внутрішній заряд сербської літератури, пов'язаний саме з питаннями національної ідентичності», – зазначає дослідниця [1].

Актуальність розвідки зумовлена відсутністю комплексної систематизації перекладів новітньої сербської прози в Україні, зокрема воєнної. **Мета** нашої розвідки – простежити хронологію перекладів українською мовою знакових для сербської літератури романів, які рефлексують непросту тему Балканської кризи 90-х рр., спробувати проаналізувати причини, передумови та наслідки їх появи в українському літературному і культурному просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літературні зв'язки між Україною та Сербією мають давню та плідну історію (окремим періодам і аспектам українсько-сербських літературних контактів, у т. ч. ролі перекладацького компонента, присвячені наукові розвідки М. Гольберга, Ю. Гуця, І. Лучука,

Д. Айдачича, Л. Попович, А. Татаренко та інших дослідників). Професор Д. Айдачич, зокрема, акцентував на тому, що «культурні взаємозв'язки сербів і чорногорців з українцями розвивалися хвилеподібно, зміцнюючись і послаблюючись залежно від конкретних історичних обставин» [2, с. 1].

У контексті нашого дослідження перекладів новітньої сербської прози українською мовою вважаємо за необхідне зупинитися детальніше саме на новітній історії України, від часу здобуття незалежності (1991 р.) до сьогодення. Відповідно, серед колишніх літератур народів Югославії нас цікавить саме національна сербська література.

Варто наголосити на тягlostі українсько-сербської перекладацької традиції. Зауважимо, що перекладами з сербсько-хорватської мови на українську ще за радянських часів займалися такі відомі письменники, як М. Рильський, Л. Первомайський, І. Юшук, Д. Павличко, Р. Лубківський та ін. Літератури країн соціалістичної Югославії досить активно перекладали, звісно, зважаючи на певне комуністичне цензурування. Перекладалися і знакові для сербської літератури автори, зокрема класики сербської літератури (югославського періоду) – Бранислав Нушич, Десанка Максимович, Іво Андрич, Меша Селімович та ін. Тоді флагманом перекладної іноземної літератури і плацдармом нових імен для радянського читача був журнал «Всесвіт». Хоча варто зауважити, що провідний журнал іноземної літератури в Україні не лишається осторонь актуальних тенденцій зарубіжного слов'янського літературного процесу і в новітню добу, публікуючи переклади нових авторів. Осмисленню історії сербських перекладів на сторінках цього видання присвячена окрема стаття славістки О. Микитенко «Сербська проза на сторінках «Всесвіту» до 85-річчя виходу першого номера [3].

З появою незалежної України в авангарді опиняється нова генерація перекладачів і видавців. Саме вони стали формувати смаки незалежних українців та обирати для перекладів нові імена та твори, часто тих, кого раніше перекладати було не прийнято. У 90-ті рр. ХХ ст. в Києві та Львові сформувалися два центри українсько-сербської перекладацької та видавничої співпраці. До київського осередку належать такі науковці та перекладачі, як Олена Дзюба-Погребняк, Оксана Микитенко, Надія Непорожня, Юрій Лисенко та ін. Львівське коло перекладачів представлене постатями Івана Лучука, Ольги Рось, Наталії Чорпити, Алли Татаренко, Зоряни Гук, Андрія Любки й іншими. Безперечно, існують свої особливості розвитку українсько-сербського перекладу. У новітній історії провідна роль у популяризації перекладів належить безпосередньо перекладачам. Нерідко вони є не лише авторами, але й ініціаторами перекладу, а пізніше – його активними пропагандистами. Роль перекладачів особливо зросла на межі ХХ – ХХІ ст., коли їхня ініціатива набула особливої ваги в умовах відсутності державних замовлень на переклади і приватизації видавництва [4].

На думку професора Деяна Айдачича, «сербська література в українському культурному просторі репрезентована доволі

великою кількістю авторів, проте не систематично. Особливу увагу старше покоління приділяло фольклору, Десанці Максимович та Іво Андричу, а нове – Мілораду Павичу» [2, с. 31]. Однак в останні роки ситуація змінилася. Коли ми говоримо про новітній етап розвитку сербсько-української перекладацької співпраці, то серед імен сучасних сербських письменників доволі часто представлені імена як класиків постмодернізму (Данило Кіш, Светіслав Басара, Горан Петрович та ін.), так і представників новітньої сербської літератури (Срджан Срдич, Звонко Каранович, Срджан Валяревич та ін.). На жаль, ситуація з перекладною сербською літературою є доволі типовою для культур «малих» народів; незважаючи на те, що класики сербської літератури були перекладені раніше, багато знакових письменників останніх десятиліть ще не знайшли свою міжнародну читачку аудиторію. Існує багато причин цього явища, переважно пов'язаних з економічними проблемами.

Виклад основного матеріалу. Переклади стають містком, який поєднує між собою літератури та культури, відкриває безліч можливостей для ґрунтового взаємозбагачення. За посередництва перекладу літератури комунікують одна з одною, доповнюють одна одну. Фактично переклад є важливою частиною національно-літературного процесу, оскільки виступає посередником між літературами, без нього неможливо було б говорити про міжлітературний процес у всій його повноті. Важлива роль у цьому процесі належить перекладачеві. Від якості його роботи залежить, чи стане перекладний твір надбанням культури, що приймає його, чи ні. Важливим у процесі перекладу є також вибір оригіналу, який найчастіше зумовлений внутрішніми потребами літератури, яка приймає іншомовний твір, її здатністю повно засвоїти «інонаціональне» літературне явище, її можливістю в певний спосіб (інтеграційно чи диференційно) зреагувати на його художні особливості [5, с. 129].

Таким чином, детальніше зупинимось на репрезентації перекладів новітньої сербської прози українською мовою, а саме романів, які рефлектують тему Балканської кризи 90-х рр., конфліктів і воєн, які супроводжували розпад колишньої Югославії. Певною мірою процеси, що відбувалися у Сербії кінця ХХ ст., співзвучні процесам, які відбуваються в Україні та пов'язані з військовою агресією Росії на Донбасі й окупацією Криму, котрі знайшли своє відображення у новітній українській літературі у таких творах, як «Аеропорт» (2015) С. Лойка, «Чорне Сонце» (2015) В. Шкляра, «Іловайськ» (2015) Є. Положія, «УКРИ» (2015) Б. Жолдака, «Маріупольський процес» (2015) Г. Вдовиченко, «Повернутися дощем» (2016) С. Талан, «Книга змін» (2015) А. Цаплієнка.

Одним із ключових письменників у дискурсі сучасної «воєнної» сербської прози і знаковим автором сучасної сербської літератури загалом, який був перекладений українською мовою, є Звонко Каранович (1959 р. н.). З. Каранович почав писати під впливом літератури «покоління бітників», поп-культури та кіно. Працював журналістом, редактором, радіоведучим і навіть діджеєм. Був власником музичної крамнички у місті Ніш на півдні Сербії. Відомий, перш за все, як поет-маргінал, увійшовши і закріпившись у сербському літературному контексті своєю самобутньою поезією похмурого світовідчуття. Ці вірші – своєрідні депресивні сербські мантри, які у формі верлібру змальовують найтемніші сторони людського буття; широківідомими стали його збірки поезій «Srebrni surfer» (1991), «Extravaganza» (1997), «Mama Melanholija» (1996), «Tamna magistrala» (2001). Одна зі знакових поем автора «Психоделічне

хутро» / «Psihodelično krzno» (2001) була перекладена А. Татаренко українською мовою й увійшла до «Хрестоматії сербської літератури» (упорядники Д. Айдачич і А. Татаренко), яка побачила світ 2016 р. [6].

Після 90-х рр. у колишній Югославії поет вирішив висловитися про цей непростий період в історії Сербії, обравши для цього жанр роману. Так світ побачила перша у сербській літературі ХХІ ст. трилогія «Щоденник дезертира» / «Dnevnik dezetera», яка складається з романів: «Більше від нуля» / «Više od nule» (2004), «Чотири стіни і місто» / «Četiri zida i grad» (2006), «Три картини перемоги» / «Tri slike pobede» (2009). Другий і третій роман із трилогії починається у той же час і у тому ж місті, де завершується попередній. У кожному творі виразно простежуються автобіографічні мотиви.

«Щоденник дезертира» розповідає про життя трьох молодих людей, друзів, такого собі «втраченого покоління» нової доби на фоні балканських воєн кінця ХХ ст. Письменник у доволі іронічній формі зображає субкультуру, буденність покоління тридцятирічних, їх пошуки самих себе в новій реальності, що стрімко змінюється не на краще. Сам письменник так характеризує своїх героїв: «Я зобразив космополітичних молодих людей із Сербії, які у 80-х рр. слухали закордонну музику, подорожували, навчалися в університетах. І те, що сталося в 1990-х, просто стерло їх із лиця землі – коли в Сербії розпочалося націоналістичне безумство. Вони були найкращими представниками цього суспільства та проєвропейськи налаштованими. Ці люди крокували в ногу з часом, а суспільство хотіло йти назад, до архаїки» [7].

Два з трьох романів трилогії З. Карановича побачили світ і українською мовою. «Чотири стіни і місто» був перекладений у 2009 р. Наталею Чорпітою, перекладачкою зі Львова, та виданий у видавництві «Факт» [8]. Роман оповідає про життя одного з героїв трилогії – художника, військового інваліда та дилера легких наркотиків Владана Мітіча Тагули. Часопростір роману охоплює рідне місто письменника Ніш під час бомбардування Сербії НАТО. Рецензію на український переклад, опубліковану на сторінках інтернет-часопису ЛітАкцент, написала славістка, літературознавиця, перекладачка та дослідниця сербської літератури А. Татаренко, дуже тонко підмітивши суть усієї трилогії: «Каранович створює духовний портрет покоління, молодість якого припала на драматичні для Югославії 90-ті, і робить це так, що доля кожного з його героїв виходить за межі національної чи приватної історії» [9]. Можливо, саме тому проза цього сербського письменника особливо близька українському читачеві зараз.

У 2016 р., через 7 років після виходу роману на батьківщині, видавництво «Комора» видало українською мовою третій роман трилогії «Три картини перемоги». З сербської мови його переклала львівська перекладачка Зоряна Гук. Головним героєм роману є третій друг Джордже Узелац. На перший погляд, цей хлопець поверховий і несерйозний, перекупщик брендованого одягу, який опиняється після мобілізації у Косово, де переживає усі жахіття війни. Хронотоп третьої частини трилогії охоплює події кінця ХХ ст. у колишній Югославії – війна у Косово та падіння режиму С. Мілошевича, колишнього сербського президента. Повернувшись додому, позбавлений усіх ілюзій, герой намагається пізнати себе справжнього, шукаючи своє місце у новому житті.

Наступний цікавий представник сербської літератури, який отримав змогу бути представленим українському читачеві – Срджан Валяревич (1967 р. н.). У 2016 р. у чернівецькому видавництві «Книги – ХХІ» у перекладі українського поета і письменника Ан-

дрія Любка вийшов роман Срджана Валяревича «Комо»/ «Комо» (2007) [10]. С. Валяревич народився у Белграді, жив у Берліні, Амстердамі, Греції та Будапешті, грав у футбол, працював автомеханіком. За власним зізнанням письменника, одним з найкращих періодів життя він вважає свій п'ятирічний досвід роботи офіціантом на хорватському острові Корчула, де, можливо, він і залишився б, якби не почалася війна [11]. Пиццтвом письменник довів себе до інсульту й часткового паралічу, після чого кинув пити. У рідній Сербії його називають Джеймсом Діном, вочевидь проводячи паралелі між ним і американським актором 60-х рр., який втілював у житті складні образи молодих героїв із внутрішніми терзаннями у такому фільмі, як «На Схід від Едему» / «East of Eden» (1955), що приніс йому всесвітню славу і посмертні номінації на премію «Оскар». С. Валяревич – член Сербської літературної спілки, його книги перекладені англійською, німецькою, французькою, українською та шведською мовами. Окрім зазначеного роману, він є автором таких творів: романи «Лист на скоринці хліба» / «Лист на кориці хліба» (1990), «Люди за столом» / «Їуди за столом» (1994), «Щоденник другої зими» / «Дневник друге зиме» (2006); збірки поезій «Джо Фрейзер і 49 віршів» / «Джо Фрейзер і 49 песама» (1992) та «Джо Фрейзер і 49 (+24) віршів» / «Джо Фрейзер і 49 (+24) песама» (1996). Роман «Щоденник другої зими» був відзначений нагородою Сербської літературної спілки імені Біляни Йованович 2006 р., а наступний роман – «Комо» – отримав престижну премію «Kultur Kontakt Austria».

У рецензії до українського видання перекладач А. Любка охарактеризував цей роман, на нашу думку, дуже влучно: «Книжка ця – з тих найкращих зразків психологічної воєнної прози, де слово «війна» майже не вживається і де взагалі немає описів батальних сцен» [11]. Саме так автор описує нам у формі щоденника своє місячне перебування на віллі Белладжіо, розташованій на італійському озері Комо. В основі оповіді лежить реальний факт – у 1998 р. С. Валяревич отримав стипендію фонду Рокфеллера і провів місяць на озері Комо. Герой день за днем описує вечори на шикарній віллі, – прогулянки, пиццтво, загравання з дівчатами, – однак тут немає практично жодного слова про війну, яка охопила його країну. Цей роман – як «моторошна книжка, справжній воєнний хоррор, адже розповідає про втечу: від себе, в іншу країну, в алкоголь» [11]. Головному героєві трохи більше двадцяти років, і більше йому ніколи не буде стільки. Після повернення на нього може чекати мобілізація на війну, де він буде змушений убивати, а він просто хоче жити. Йому не пощастило, він «народився в проклятій частині світу, де війни випадають на долю кожного покоління» [11]. Стипендія закінчується, і герой повертається в охоплену війною Югославію. Цей роман одразу став культовим у рідній Сербії, видавництво «Георетіка» включило роман до серії видань англійською мовою.

Висновки. Історія перекладів українською мовою сучасної сербської прози, безумовно, не є однорідною, але, на нашу думку, зазначені романи демонструють успішний приклад шасливої долі таких перекладів і їх успіху на книжковому ринку. Приїзди письменників в Україну, зустрічі з читачами та журналістами, безумовно, сприяють популяризації сербської літератури у нас. Скажімо, З. Каранович – частий гість таких знакових подій українського видавничого ринку, як «Книжковий арсенал» і «Львівський форум видавців», в українському сегменті Інтернету присутні численні інтерв'ю автора. Важливу роль відіграє і літературна критика: на сторінках таких інтернет-видань, як часопис ЛітАкцент, Проект Растко періодично з'являються статті на тему актуальних питань сучасної сербської літератури, розвідки про авторів і їхні твори. Самі перекладачі відбирають твори для

перекладу, здійснюють промоцію цих видань, а отже, відіграють провідну роль у популяризації сучасної сербської літератури в Україні. За їх посередництвом сербська література входить до українського літературного контексту. Особливо помітно це в час, коли наша країна опинилася в непростих історичних обставинах, частково співзвучних Сербії 90-х рр.

Таким чином, рецепція творчості автора у нерідній літературі – питання об'ємне і багатоаспектне. Нами було здійснено спробу, хоча б частково, окреслити її форми, простежити хронологічні межі та зв'язок української перекладацької рецепції з історією світового визнання авторів. Наведені приклади можуть засвідчити, що взаємопроникнення культур, не лише в контексті сербської літератури загалом, а й у творчості З. Карановича та С. Валяревича зокрема, є дуже істотною й актуальною проблемою українського літературознавства.

Література:

1. Ярмак В. Хрестоматійна» сербська література. URL: <http://litakcent.com/2016/11/02/hrestomatijna-serbska-literatura/>.
2. Айдачич Д. Передмова. Сербські фольклор і література в українських перекладах і дослідженнях. 1837–2004: Матеріали до бібліографії. К.: Нац. бібліотека України ім. В.І. Вернадського, 2005. С. 12.
3. Микитенко О. Сербська проза на сторінках «Всесвіту». URL: <http://www.rastko.rs/cms/files/books/4f25ecc48d886>.
4. Татаренко А., Гаєв Т. Переклади з української мови сербською мовою з 1991 до 2012. URL: http://www.bookplatform.org/images/activities/405/ukrainiantoserbiantranslationsstudy_ukr1.pdf.
5. Дюришин Д. Художественный перевод в межлитературном процессе. Проблемы особых межлитературных общностей. М.: Прогресс, 1993. 213 с.
6. Сербська література ХХ ст. Хрестоматія / вибір та опрацювання Деяна Айдачича, Алли Татаренко. Київ: «Освіта України», 2016. 302 с.
7. Коцарев О. Світ, який виявився бульбашкою. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayinci-chytayte/svit-yakuy-vuyavvysya-bulbashkoyu>.
8. Каранович З. Чотири стіни і місто: Роман / переклад із сербської Наталі Чорпیتی. К.: Факт, 2009. 200 с.
9. Татаренко А. Чотири стіни і небо. URL: <http://litakcent.com/2009/09/07/chotyry-stiny-i-nebo/>.
10. Валяревич С. Комо: Роман / переклад із сербської Андрія Любки. Чернівці: Книги – ХХІ, 2016. 208 с.
11. Любка А. Срджан Валяревич і його «Комо». URL: <https://day.kyiv.ua/uk/blog/suspilstvo/srdzhan-valyarevych-i-yogo-komo>.

Антонова О. К. Современная сербская проза в Украине: трансфер культур

Аннотация. Стаття являється попиткою дослідити хронологію переводів на український мовний знамен для сербської літератури произведений, которые рефлексують непростую тему Балканского кризиса 90-х гг., а именно романов С. Карановича и С. Валяревича. В статье анализируются причины, предпосылки и последствия их появления в украинском литературном и культурном пространстве.

Ключевые слова: сербская литература, перевод, Балканский кризис, Звонко Каранович, Срджан Валяревич.

Antonova O. Modern Serbian prose in Ukraine: transfer of cultures

Summary. This article is an attempt to investigate the chronology of translations into Ukrainian of a sign novels of Serbian literature which, reflect the uneasy topic of the Balkan crisis of the 1990s, namely novels of Zvonko Karanović and Srđan Valjarević. There is a try to analyze the causes, preconditions and consequences of their appearance in the Ukrainian literary and cultural space.

Key words: Serbian Literature, translations, Balkan crisis, Zvonko Karanović, Srđan Valjarević.